

Dr. sc. Ana Šverko
Institut za povijest umjetnosti – Centar Cvito Fisković – Split
asverko@ipu.hr

PROSTORNA FANTAZIJA: DALMATINSKA POLJODJELSKA ŠKOLA U VIZIJI IVANA LUKE GARAGNINA

Istaknuti trogirski fiziokrat Ivan Luka Garagnin posvetio je značajan dio svojih tekstova obrazovanju na području poljodjelstva i organizaciji poljodjelskih škola.

U arhivi Garagninovih autorica je prepoznala i analizirala prostorne planove i arhitektonske projekte I. L. Garagnina, u kojima je i crtežima konkretizirao neke literarno predočene zamisli.

Garagninovi prostorni planovi prikazuju organizaciju gospodarstva s radionicom za preradu grožđa i maslina, koju je držao nužnom za poljodjelsku pouku u Dalmaciji. Sam je izradio i arhitektonske projekte pripadajućih zgrada opremljene detaljnim legendama, vrijedno svjedočanstvo o prostornoj organizaciji onodobnih ruralnih građevina.

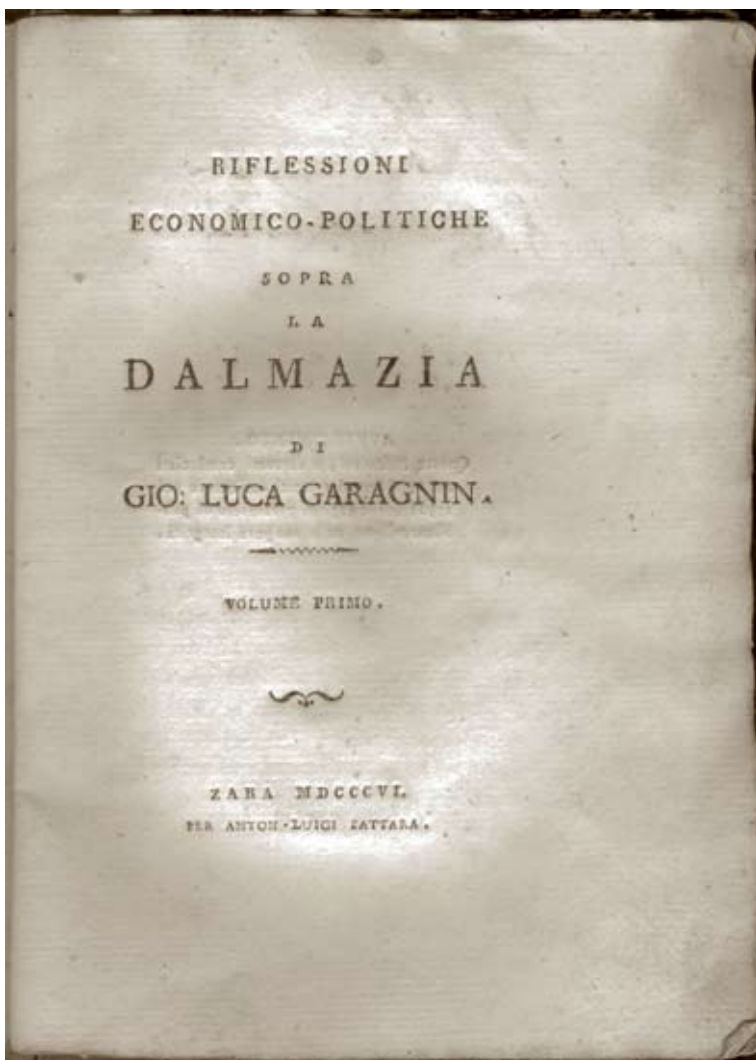
Ključne riječi: *Ivan Luka Garagnin; fiziokratizam; klasicizam; odgoj i obrazovanje; poljoprivredna škola; ruralne građevine*

Ivan Luka Garagnin i njegove fiziokratske ideje

Istaknuti trogirski fiziokrat prosvjetiteljskog horizonta, Ivan Luka Garagnin (1764. – 1841.), potomak je obitelji imućnih venecijanskih trgovaca, zemljoposjednika i kućevlasnika diljem Dalmacije, nastanjenih u Trogiru od kraja 16. stoljeća. Kroz prvu polovinu 18. stoljeća Garagninovi su nabavljali žitarice od javne desetine i trgovaca iz Knina, Drniša, ali čak i Friulija, koje su onda preprodavali, davali na dug ili u zamjenu za vino, med ili ratarske proizvode Trogiranima i seljacima iz okolice u razdobljima gladi, po navodno niskoj cijeni.¹ Žitaricama su Garagninovi trgovali i na mnogo širem području, od Istre, talijanskih gradova i Marseillea do Lisabona. Od 18. stoljeća isticali su se i kao intelektualci, plemići (i masoni), u načelu bliski vlasti.²

¹ Danica Božić-Bužančić, „Glad, prosjaci, epidemije, higijenske i zdravstvene prilike u Dalmaciji krajem 18. i početkom 19. stoljeća“ u: *Radovi / Zavod za hrvatsku povijest* 29 (1996.), str. 138–162.

² O obitelji i napose Luki Garagninu izdavam: Ivan Luka Garagnin, *Reforma Dalmacije: ekonomsko-politička razmišljanja*, preveli Katarina Hraste i Josip Posedel, uvod i predgovor Danica Božić-Bužančić, Split 1995., str. 12–48, gdje se donosi i njegovu dosad poznatu bibliografiju, kao i podatke o znanstvenom djelovanju i ugledu, te Fani Celio Cega, „Manji graditeljski zahvati i preinake na kućama obitelji Garagnin u Trogiru tijekom XVIII. stoljeća“ u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 38 (2002.), str. 343.

Slika 1. I.L. Garagnin, *Ekonomsko-politička razmišljanja o Dalmaciji*, Zadar, 1806. Prva i jedina objavljena od deset planiranih knjiga o gospodarskom stanju u Dalmaciji na prijelazu 18. u 19. stoljeće, s mjerama za unaprijeđenje zaostalog sustava poljoprivrede.

Ivan Luka Garagnin, skraćeno Luka, bio je snažno angažiran na području prirodnih i humanističkih znanosti. Odmah nakon završene sjemenišne gimnazije u Splitu zbog obiteljskih je poslova prekinuo školovanje i nadgledao obiteljski rudnik željeza u Sinju kao i rad pripadne ljevaonice i kovačnice. Krajem 18. stoljeća, u dobi od 31 godine, dočekaio je prvu priliku i otišao u Padovu gdje je

studirao fiziku, kemiju i botaniku i usavršavao francuski i latinski jezik.³ Stekao je tako prije visokog školovanja životno i poslovno iskustvo i dobro upoznao stvarne, iznimno teške probleme dalmatinskog gospodarstva. Agrarno-proizvodni odnosi na prijelazu stoljeća u Dalmaciji, u kojoj je 1806. godine mletačku vlast zamijenila francuska, bili su nepovoljni i složeni ponajprije zbog stalnih mletačko-turskih ratova.⁴ Seosko je stanovništvo sačinjavalo oko 90% pučanstva, a nestašica hrane bila je svakodnevica. Upravo je rješavanju ovih problema Luka Garagnin posvetio svoje životno djelo. Riječ je o planiranih deset knjiga pod zajedničkim naslovom *Riflessioni economici-politiche sopra la Dalmazia (Ekonomsko-politička razmišljanja o Dalmaciji)*, zasigurno najstručnijoj raspravi o gospodarskim prilikama u Dalmaciji na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće, s predloženim mjerama za unapređenje zaostalog sustava poljoprivrede i obrazovanja.⁵ No od tih deset knjiga Garagninova djela sačuvanih u rukopisu samo je prva objavljena, u Zadru 1806. godine.⁶

Po svom habitusu, Garagnin je bio fiziokrat. Imao je viziju Dalmacije čiji bi se prosperitet temeljio na snažnoj i modernoj poljoprivredi, odnosno kvalitetnom odgoju i obrazovanju u fiziokratskom duhu. Fiziokratske ideje, po kojima je poljoprivreda bit razvoja, a prirodni zakon upravlja gospodarskim i društvenim ponašanjem, iznosio je u znanstvenim studijama, na predavanjima u gospodarskim akademijama i društvima, u korespondenciji s uvažanim znanstvenicima, a ostvarivao ih je na obiteljskim imanjima.⁷ U svojim tezama Garagnin se izriječno oslanja na prethodnike: od talijanskih renesansnih nositelja agrarne misli

³ O obrazovanju Luke Garagnina vidi i: Ivan Luka Garagnin, *O odgoju, obrazovanju i javnoj nastavi*, transkribirala, prevela i priredila Ljerka Šimunković, predgovor Ljerka Šimunković, Split 2006., str. 8–61.

⁴ Lovorka Čoralić, „Agrarno-proizvodni odnosi u Dalmaciji XVI–XVIII stoljeća: izvori i historiografija“ u: *Historijski zbornik* 45 (1993.), str. 125–138.

⁵ O sadržaju Garagninovih 10 knjiga vidi: Ivan Luka Garagnin (bilj. 2), str. 37–44.

⁶ Ivan Luka Garagnin (bilj. 2), str. 37–44.

⁷ O ondašnjem stanju agrikulture u Dalmaciji vidi: Ivan Luka Garagnin (bilj. 2). O Garagninovim oglednim imanjima vidi: Danica Božić-Bužančić, *Južna Hrvatska u europskom fiziokratskom pokretu*, Split 1995.; Ana Šverko, „*Ferme ornée* Garagninovih u Divuljama kod Trogira“ u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 33 (2009.), str. 217–229. Premda je bio jedan od najznačajnijih agronoma u Dalmaciji, širina Garagninovih interesa obuhvaćala je i dobro poznavanje arhitekture i umjetnosti klasičnih razdoblja, pa je čak bio imenovan prvim konzervatorom u Dalmaciji i pritom izvršio dva arheološka iskopavanja u Salonu, vidi: Danica Božić-Bužančić, „Počeci zaštite spomenika i sabiranja umjetnina u Dalmaciji“ u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 18 (1970.), str. 154–157; Ivo Babić, „Prilog poznavanju povijesti grafičke dokumentacije salonitanskih spomenika“ u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Republike Hrvatske* 8–9 (1982.–1983.), str. 67–79; Ana Sedlar, „Salonitanske stele iz Garagninove zbirke u Trogiru“ u: *Tusculum* 6 (2013.), str. 57–77.

Camilla Tarello de Lonata i Agostina Galla, preko engleskog pionira agrikulture Jethra Tulla i francuskog fizičara i botaničara Henri-Louisa Duhamel du Monceaua, do suvremenika Arthura Younga, Giovannija Fabronija i Giambatista da San Martina. Posljednji je bio dopisni član splitske Akademije i Luka Garagnin ga je osobno poznavao.⁸

Devedesetih godina 18. stoljeća, kada je i u Italiji aktualna problematika unapređenja poljoprivrede i osnivanja poljodjelskih škola i vodi se široka rasprava na tu temu, Luka Garagnin objavljuje eseje o važnosti i modernizaciji poljodjelstva, pčelarstva, stočarstva i rudarstva u venecijanskom časopisu *Nuovo giornale enciclopedico d'Italia*, čija je urednica čuvena spisateljica, novinarka i prevoditeljica Elisabetta Caminer Turra.⁹ Poljodjelska škola jedna je od glavnih tema i Garagninova znanstvenog i stručnog rada, koju je predočio u knjižici *Delle scuole agrarie (O poljodjelskim školama)* objavljenoj u Milanu 1798. godine.¹⁰ Ideje organizacije škole nastavlja razvijati u 7. knjizi spomenutoga grandioznog opusa, pod naslovom: *Dell'educazione e dell'istruzione pubblica (O odgoju, obrazovanju i javnoj nastavi)*, iz koje saznajemo Garagninov stav o potrebi obrazovanja nižih društvenih slojeva u poljodjelstvu, a potom i u zanatima, jer upravo su oni temelj gospodarstva, a time ujedno i napretka.¹¹ O širini i suvremenosti njegove vizije najbolje svjedoči misao kojom započinje knjigu: „... odgoj i obrazovanje, kako bi bili svima korisni, trebaju biti sveobuhvatni, pa stoga svaki pripadnik društva mora dobiti mogućnost obrazovanja (...) Različito materijalno stanje i različite potrebe društva ne dopuštaju međutim da odgoj i obrazovanje budu u svemu jednaki. Po čemu se trebaju razlikovati oni koji moraju služiti domovini svojim rukama od onih koji su predodređeni da joj služe darovitošću? I kakva razlika postoji između dva zanata: između zemljoradnika i npr. obrtnika, između mornara i kovača; kao između dva zanimanja: između liječnika i odvjetnika, između svećenika i ratnika?“¹² Osnivanje obrazovnih institucija usklađenih s potrebama društva jest prioritet: za obrađivanje zemlje, razvoj stočarstva, ribolova i plovidbe, i manufak-

⁸ Ljerka Šimunković, Miroslav Rožman, „Projekti I. L. Garagnina za osnutak agrarnih škola u Dalmaciji“ u: 3. međunarodni znanstveni skup *Francuska i Jadran: (1806.–1814.): Split, 16.–18. svibnja 2007.*, Split 2007., str. 172. Opširnije o Garagninovu djelovanju u gospodarskim akademijama u Splitu, Kaštel Lukšiću i Zadru vidi: Danica Božić-Bužančić (bilj. 7, 1995.).

⁹ Vidi: Maria Gaetana Agnesi et al., *The contest for knowledge: Debates over women's learning in eighteenth-century Italy*, prevele i uredile Rebeca Messbarger i Paula Findlen, Chicago–London 2005.; Ivan Luka Garagnin (bilj. 2), str. 48–49.

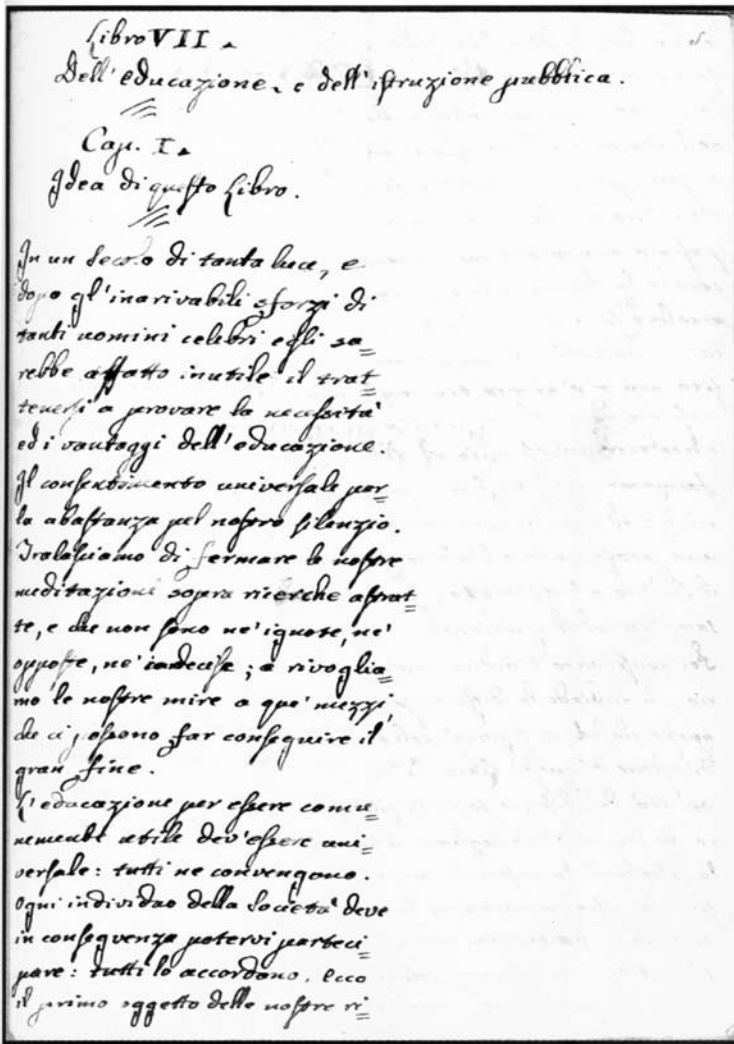
¹⁰ Vidi: Danica Božić-Bužančić (bilj. 7, 1995.), poglavlje 8. Pokušaji osnivanja, planovi i vizije poljodjelskih škola u Dalmaciji u drugoj polovici XVIII. stoljeća i jedna škola iz prve polovice XIX. stoljeća, str. 261–266.

¹¹ Ivan Luka Garagnin (bilj. 3).

¹² Ivan Luka Garagnin (bilj. 3), str. 69.

tura i razvijenih obrta, ali i za školovanje liječnika i uvođenje lijepih umjetnosti, koji skrbe o tijelu i duhu.

Ne manje važna bila je empirijska primjena teorijskog rada. Kao uvjereni fiziokrat, Luka Garagnin osniva ogledna gospodarstava. Na obiteljskim imanjima kultivira biljne i životinjske vrste kako bi ih rasprostranio Dalmacijom i unaprijedio zaostalo gospodarstvo, a s istim je motivom oblikovao sam teren i podizao

Slika 2. I. L. Garagnin, sedma od deset knjiga Garagninova planiranoga grandioznog djela koja je ostala sačuvana u rukopisu, pod naslovom O odgoju, obrazovanju i javnoj nastavi. (Državni arhiv u Splitu)

uzorne gospodarske građevine. Cilj mu je bio stvoriti prototipove koji će ispuniti svoju svrhu tek kada budu preuzeti po čitavoj Dalmaciji. Istaknuti primjer materijalizacije njegovih fiziokratskih ideja je visoko estetizirano organiziran uzorni agrarni park na predjelu Travarica u Trogiru – čiji se biljni fond nije temeljio na ukrasnom bilju nego mahom na poljoprivrednim nasadima.¹³ Drugi je, ne manje važan primjer, organizacija obiteljskog gospodarstva u Divuljama, temeljena na istim principima kao i agrarni park, ali dakako u većem mjerilu.¹⁴ Za oba posjeda Luka Garagnin je osobno izradio vrlo detaljne planove organizacije, a zatim ih je prepustio renomiranim talijanskim stručnjacima na razradu – među kojima su bili čuveni arhitekti poput Giannantonija Selve iz Venecije, Basilija Mazzolija iz Rima, Antonija Noalea i Andree Rigata iz Padove.¹⁵

Rad na vlastitim dobrima bio je predložak za osmišljavanje i organizaciju poljoprivrednih imanja za potrebe poljodjelske škole, vrhunca njegove vizije jedinstva znanstvenoga, obrazovnog i praktičnog rada. Ta vizija čitljiva je i na projektima Luke Garagnina – dva prostorna plana imanja s označenom namjenom građevina i tri nacрта na kojima je razradio tlocrte nekih od njih – sačuvanim u obiteljskoj ostavštini u Državnom arhivu u Splitu, u kojima je crtežima razvijao i konkretizirao riječju predočene zamisli.

Planovi Luke Garagnina za gospodarstvo s poljodjelskom školom – od fantazije prema stvarnosti

Promišljanje poljodjelske škole u realnim okvirima je za Luku Garagnina, tako potkovanog u teoriji, a prepuštenog zaostaloj praksi u nestabilnim političkim i gospodarskim okolnostima, morao biti frustrirajući posao. Utoliko je jasnije da je upravo u prozi, nesputan stvarnošću, domislio idealno ostvarenje ideja kojima je toliko težio. U rukopisu pod nazivom *Novella* Graganin je kroz romansirani opis poljodjelske škole i njezina posjeda izložio idealizirane teze iz svojih djela posvećenih odgoju obrazovanju i javnoj nastavi. Glavni lik *Novelle* je Ivan, zasigurno u čast kanoniku Ivanu Skakocu kojem je rukopis i posvetio. Skakoc je bio upravitelj škole Svetog Lazara u Trogiru utemeljene 1796., s kojim je Garagnin surađivao na izradi nastavnog programa škole i dijelio zajedničke preokupacije o odgoju i obrazovanju, naročito u poljodjelstvu, o čemu svjedoči i njihova korespondencija.¹⁶

¹³ Vidi: Ana Šverko, „Selvin *casinetto* u agrarnom parku Luke Garagnina“ u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 42 (2011.), str. 337–386.

¹⁴ Vidi: Ana Šverko (bilj. 7).

¹⁵ Ana Šverko, „Prilozi trogirskoj klasicističkoj arhitekturi“ u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 41 (2011.), str. 375–436.

¹⁶ Vidi: Marko Trogrlić, „Dalmacija u pismima Ivana Skakoca“ u: *Građa i prilozi za povijest Dalmacije* 17 (2001.), str. 349–361; Danica Božić-Bužančić (bilj. 7, 1995.).

Ivan sred guste šume nalazi napušteni samostan, s dorskim i jonskim stupovima, Giottovim križem i freskama s prikazima iz Danteova raja i pakla, te djelima Tiziana i Leonarda da Vinci. Antički i renesansni simboli umjetnosti očito su Luki Garagninu, eruditu i iznimnom poznavatelju likovnih umjetnosti, pružali idealnu ravnotežu životu i radu u prirodi.¹⁷ Kao što je u svome rukopisu i predložio, samostan bi prenamijenio u školu čije vodstvo Ivan povjerava redovnicima pijaristima, odgovornima i za njezino uzdržavanje. Škola je imala organiziran botanički vrt, a uz opće je obrazovanje bila osigurana veterinarska i mjernička škola, te škola kemije prilagođena potrebama u poljodjelstvu. Polaznici su djeca seljaka, primarno obučavana u praktičnim radovima, dok su se djeca zemljoposjednika usavršavala u znanstvenim disciplinama. Garagninova je podjela, temeljena na klasnim okvirima društva, ipak omogućavala 'otvaranje' za one najtalentiranije, pa je u obrazovanju u znanstvenim disciplinama predvidio priključenje dva učenika iz nižega imovinskog sloja. Smještaj, hrana i obuka bili su besplatni za sve učenike, osim za najbogatije čiji su roditelji trebali plaćati malu nadoknadu. Posjed škole je bio veleban s jezercima, mlinovima raznih namjena, arboretumima, livadama i bujnom vegetacijom ali i navodnjavanjem.¹⁸

Svjestan pak da je u zbilji gotovo nemoguće pronaći i organizirati posjed kojim bi bio objedinjen čitav poljodjelski obrazovni sustav, u spomenutom rukopisu 7. knjige opusa, *Dell'educazione e dell'istruzione pubblica*, Luka Garagnin zamislio je puno realniji sustav. Već na samom početku 3. poglavlja pod naslovom *O obrazovanju nižih slojeva*, koje je većim dijelom posvećeno poljodjelstvu, podijelio je učenike u grupe od deset do petnaest po voditelju koji bi brinuo o njihovu smještaju i potrebama, o trošku čelne ustanove. O tome Luka Garagnin piše: „Odjeća đaka trebala bi biti gruba, lagana i prilagođena različitim godišnjim dobima; krevet tvrd, s malo prekrivača, ali podignut od zemlje. Trebalo bi strogo paziti na čistoću odjeće, kreveta, soba, a posebno na čistoću tijela koja bi se održavala svakodnevnim pranjem u hladnoj vodi i redovitim kupanjima“;¹⁹ te nastavlja opisujući

¹⁷ Vidi: Ivo Babić (bilj. 7).

¹⁸ Danica Božić-Bužančić (bilj. 7, 1995.), str. 264–266.

¹⁹ Ivan Luka Garagnin (bilj. 3), str. 89. Ovdje treba napomenuti da upravo s prosvjetiteljstvom počinje povezivanje bolesti s prljavštinom, pa se namjesto jakih parfema i otpora prema kupanju percipiranom do tada kao nepreporučljivom, pa čak i opasnom, tek krajem 18. stoljeća prepoznaje i dokazuje blagotvorno djelovanje sapuna i vode, vidi: M. C. Buer, *Health, wealth and population in the early days of the Industrial Revolution*, (1. izdanje 1926.), London 2006. Dakako, viši slojevi su i dalje koristili parfeme, ali ne više jake, na bazi životinjskih eteričnih ulja, nego u pravilu tjelesnim mirisima pretpostavljaju delikatne mirise cvijeća koji uzdižu duhovno iznad tjelesnog i ističu ljepotu dodira s djevičanskom prirodom. O prosvjetiteljskom poimanju parfema i čula njuha vidi: Holly Dugan, *The ephemeral history of perfume: Scent and sense in early modern England*, Baltimore 2011.

fizičke aktivnosti koje bi trebalo provoditi neovisno o klimatskim uvjetima, kako bi se kroz igru i vježbu učenici prilagodili mijenama prirode. Luka Garagnin iznosi da ne bi trebalo zanemariti spasonosno i već dokazano cijepljenje protiv boginja te brigu o bolestima u za to predviđenim bolnicama.²⁰

Zbog različitih klimatskih i geografskih uvjeta praktična se nastava trebala odvijati na više pokusnih imanja, za što Garagnin preporučuje samostanske vrtove odnosno kupovinu prikladnih zemljišta: „Zbog raznih razloga je obrađivanje zemlje koje odgovara nekim područjima dosta različito od onog koje zahtjeva vrsta tla, izloženost i klima na nekim drugim zemljopisnim mjestima. Tako bi se osnovne poduke tih znanosti morale temeljiti prema posebnim zahtjevima određenih područja. Kako bi se te osnovne teorije potvrdile dječacima u praksi, bilo bi od najveće važnosti osnovati na svakom području neki pokusni vrt, gdje bi ga obrađivala sama djeca i njihovi voditelji u skladu s propisima koje bi postavio ravnatelj.“²¹

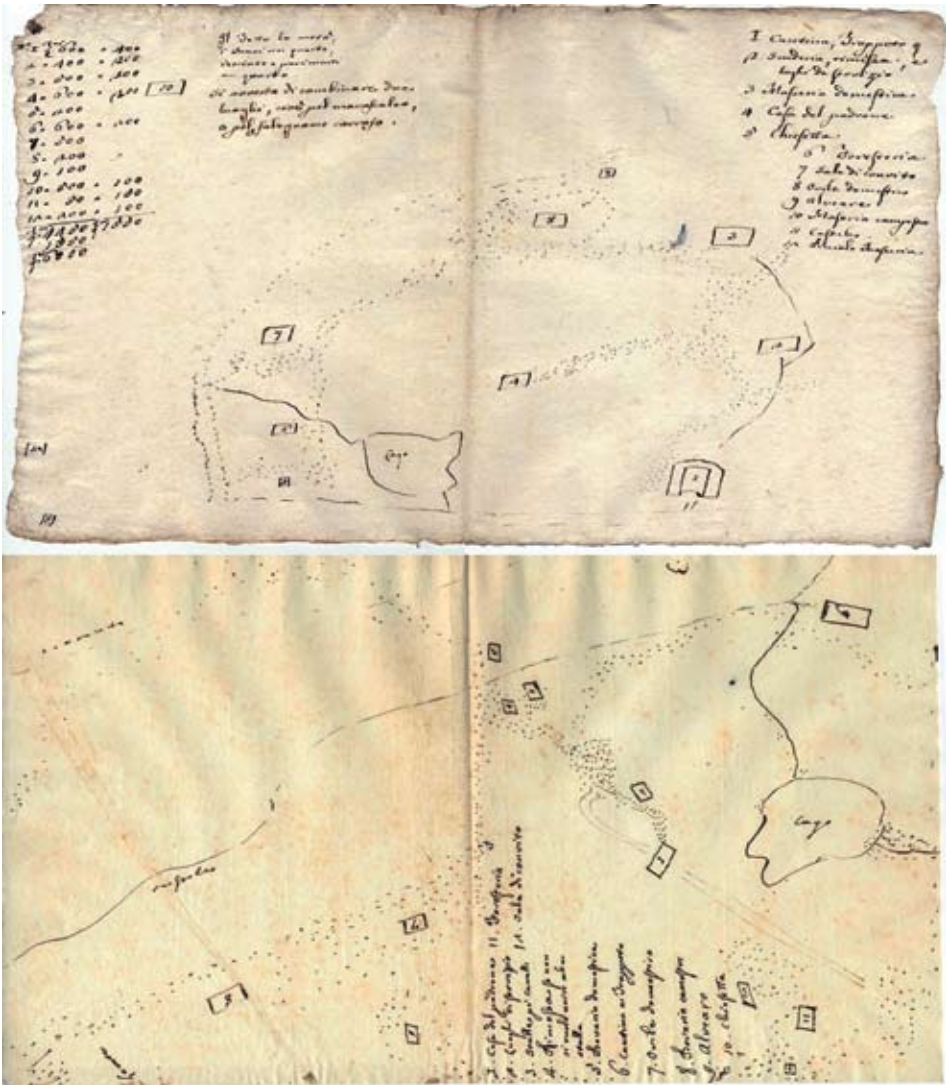
Među brojnim potrebnim poukama koje Garagnin samo spominje, ali posebno ne opisuje, ističe potrebu za organizacijom praktične nastave ne samo u pokusnim vrtovima nego i u radionicama za preradu grožđa i maslina. O tome u svojoj knjizi piše: „Ali ne mogu da ne upozorim da bi na obalnim područjima i otocima, gdje je glavni interes stanovništva proizvodnja vina i rakije, bilo korisno osnivanje radionice gdje bi se primjerom pokazao najbolji način provođenja fermentacije vina i destilacije žestokog alkohola. Bilo bi to najbrže i najdjelotvornije sredstvo kako bi se ispravili naši barbarski postupci te usavršila ona umijeća koja se, kako kod nas, tako i kod mnogih drugih naroda, beskorisno njeguju samo na uputama u knjigama iz kemije koje je pročitale tek nekoliko ljudi, a još ih je manje razumjelo i primijenilo. Na isti bi način trebalo rasprostraniti i što ekonomičniju proizvodnju ulja (...) Učenici bi, nakon što su odslušali predavanja (...) te nakon izvedenih odgovarajućih pokusa u vrtovima i u radionicama, ostatak vremena trebali utrošiti radeći na onom zemljištu koje njihov voditelj mora obrađivati.“²²

Upravo osnove radionice za proizvodnju vina, rakije i ulja nalazimo na vlasničkim planovima imanja i arhitektonskim nacrtima Luke Garagnina, pohra-

²⁰ Cjepivo za nekad razorne velike boginje (*variola vera major*) uveo je u medicinu engleski liječnik Edward Jenner 1796. godine i ujedno proveo prvu vakcinaciju u Europi, premda postoje podatci da je prva vakcinacija bila provedena čak 5 godina ranije – prema Lelji Dobrinić, prvu vakcinaciju pet godina ranije proveo je liječnik Ferdinand Hadvig i to besplatnim cijepljenjem djece u Jastrebarskom, vidi: Lelja Dobrinić, „Povijest cijepljenja u Hrvatskoj; Ferdinand Hadvig “ u: *Vjesnik*, 29. i 30. svibnja 1999., str. 35. U svakom je slučaju, zapravo u isto vrijeme i Luka Garagnin je upoznat s ovim revolucionarnim dostignućem i planira njegovu primjenu.

²¹ Ivan Luka Garagnin (bilj. 3), str. 91.

²² Ivan Luka Garagnin (bilj. 3), str. 93.

Slika 3,4. Planovi Luke Garagnina posvećeni organizaciji poljoprivrednog imanja s radionicama za preradu grožđa i maslina. (Državni arhiv u Splitu)

njenima u obiteljskoj ostavštini.²³ U njima je Luka Garagnin prikazao još jedan vid konkretizacije svojih ideja. Dva plana imanja s gotovo identičnim građevnim programom, zasigurno se odnose na istu i to stvarnu lokaciju, što sugeriraju

²³ Državni arhiv u Splitu (dalje: DAS), Arhiva Fanfogna-Garagnin (dalje: AFG), Imovinski spisi (dalje: Im.sp.) 4/IV.

ucrtano jezero i crkvice.²⁴ Niz na imanju planiranih građevina Luka Garagnin objasnio je legendom koja se može usporedno slijediti na oba plana. Radionicu za proizvodnju vina i maslinova ulja Garagnin smješta južno od jezera i označava kao *Cantina, Trappeto*, za koju je razradio i detaljni tlocrt koji ćemo poslije analizirati.²⁵ U blizini radionice smjestio je štale, ostave i servisne prostorije (*Scuderia, Rimessa, Luoghi di servizio*), na jednom planu unutar iste, a na drugom unutar više građevina.²⁶ Nešto udaljenija je *masseria domestica*. Pojam koji nekada označava čitavo gospodarstvo ovdje se odnosi na samu gospodarsku kuću, odnosno kompleks s prostorijama za boravak težaka, smještaj i prehranu domaćih životinja te za skladištenje ruralne opreme i gospodarskih proizvoda. U drugoj je varijanti Luka Garagnin ograničio namjenu ove građevine samo na smještaj goveda (*bovaria domestica*). Analogno istoj distinkciji, udaljeno od sklopa gospodarskih građevina, na samom rubu imanja, na jednom planu je smještena *masseria campestre*, a na drugom *bovaria campestre*, namijenjena životinjama na slobodnoj ispaši.

U središtu pak imanja, uz samo jezero, ucrtana je stambena kuća za gospodarara (*Casa del Padrone*). U neposrednoj blizini je spomenuta crkvice (*Chiesetta*) te uz nju grupirane gostinjska kuća (*Foresteria*) i zajednička blagovaonica (*Sala di Convito*). Nešto udaljenije od stambenih sadržaja smješten je tor za ovce (*Ovile domestico*). Unapređenje dalmatinskog ovčarstva križanjem domaćih ovaca s uvezenim merino ovcama, u što je Luka Garagnin uložio veliku energiju, kao i uzgoj lana, konoplje i murve zanimali su ga kako bi osigurao sirovine za tkalački zanat.²⁷ Pored tora je pčelinjak (*Alveare*). Pčelarstvo u Dalmaciji iznimno je zanimalo Luku Garagnina, pa mu je posvetio čitavu raspravu upućenu prvom pokrajinskom poljodjelskom nadzorniku Giovanniju Arduinu 1790. godine, u kojoj je kritizirao tadašnji tretman pčela i proizvodnju meda na ovom području i ponudio poboljšice.²⁸ Samo na prvom planu gospodarstva naznačio je i kaštel (*Castello*) – možda postojeću građevinu, te još jednu malu gospodarsku kuću (*Piacciola Masseria*) na sjevernom kraju imanja.

Promotrimo li sada Garagninov plan s naglašenim linijama komunikacije po imanju koje je ucrtao, i s diferencijacijom stambenih i gospodarskih sadržaja,

²⁴ DAS, AFG, Im.sp. 4/IV. Ovi podatci ipak nisu dovoljni da bih mogla predložiti neku od stvarnih lokacija, možda na području Kaštel Lukšića, vidi: Vjeko Omašić, „Osnivanje Agrarne akademije u Kaštel Lukšiću 1788. i početak djelovanja“ u: *Mogućnosti 2* (1970.), str. 219. U Veneciji je 1790. godine objavljena Garagninova knjižica: *Discorso detto nell'apertura della società georgica della riviera dei castelli di Traù il di 8 Giugno 1789*, vidi: Ivan Luka Garagnin (bilj. 2), str. 48–49.

²⁵ Vidi: Giuseppe Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano*, Venezia 1829.

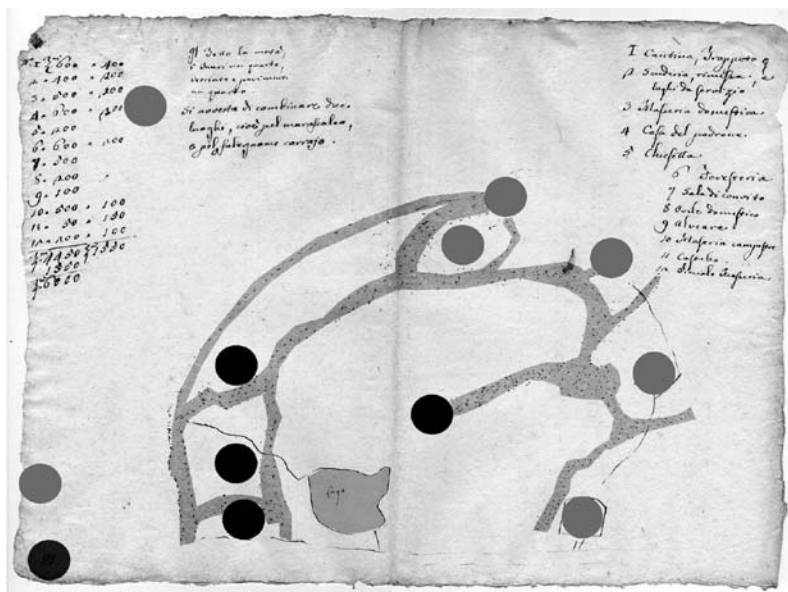
²⁶ Na planu gdje se predlažu odvojeni volumeni, građevine su grupirane i legendom označene kao: *Luoghi di servizio, Stalla pe' cavalli* i *Rimessa se non si vuole unire al con stalla*.

²⁷ Vidi: Danica Božić-Bužančić (bilj. 7, 1995).

²⁸ Ivan Luka Garagnin (bilj. 2), str. 48–49.

uočavamo njihovo funkcionalno grupiranje. Gospodareva je kuća smještena u središtu imanja, po svemu sudeći na uzvisini, iz higijenskih i organizacijskih razloga, upravo kako to slijedom Vitruvija i renesansnih traktata propisuju onodobni teoretičari. Luka Garagnin je bio iznimno obrazovan po pitanju prostorne organizacije imanja u skladu s duhom mjesta i imao je gotovo svu relevantnu literaturu, od Vitruvija preko Palladija do Morela, Hirschfelda, Wateleta, Whatelija, Mabila i drugih najznačajnijih pejzažnih teoretičara njegova vremena.²⁹ Oko same središnje građevine ostavio je slobodan prostor s jezerom, u kojemu su vjerojatno prevladavale datosti prirodnog krajolika nad korisnošću, dok je između dva puta organizirao funkcionalno grupirane ostale sadržaje na gospodarstvu. Na obodu imanja smjestio je nastambe za životinje puštene na slobodnu ispašu.

Za razliku od renesansnih Palladijevih vila, koje je Luka Garagnin dobro poznao,³⁰ a u kojima su različite gospodarske građevine grupirane unutar istog volumena slijedom jasne hijerarhije, ovdje je Luka Garagnin raspodijelio svaki sadržaj u zasebnu jedinicu.³¹

Slika 4a. Garagninov plan poljoprivrednog imanja s istaknutim linijama komunikacije. Uočava se funkcionalno grupiranje. Kuća za gospodara smještena je u središtu imanja.

²⁹ Vidi: Ana Šverko (bilj. 13).

³⁰ Vidi: Ana Šverko (bilj. 15).

³¹ Howard Davis, *The culture of building*, New York 2010., str. 142–146.

Slika 5. I. L. Garagnin, tlocrt radionice za proizvodnju vina i maslinova ulja na imanju. (Državni arhiv u Splitu)

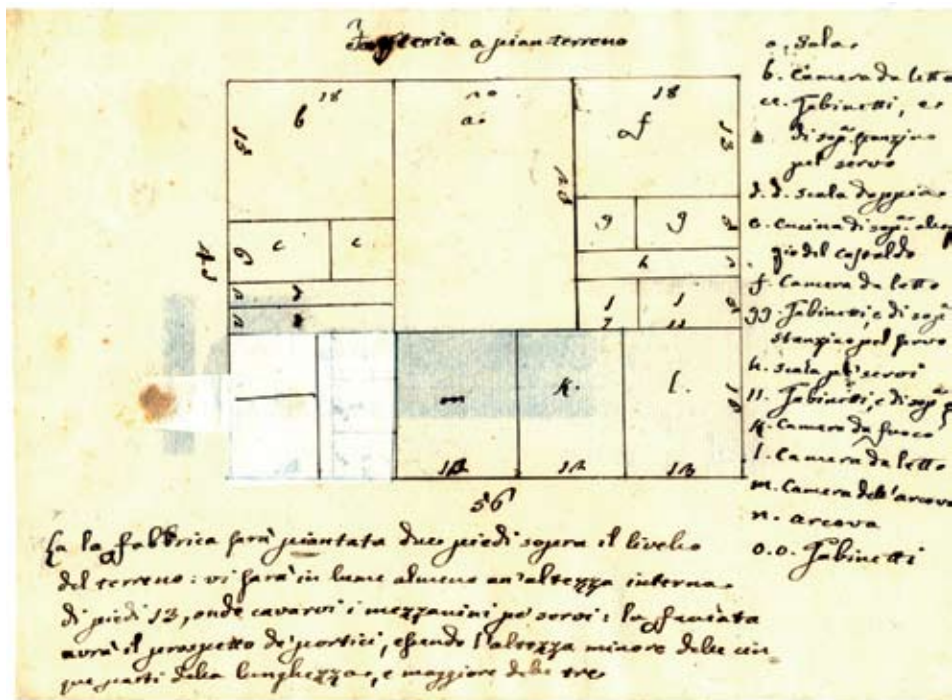
Organizacija građevina u sklopu oglednog gospodarstva

Osim samih planova, među arhivskom građom nalaze se i pripadajući tlocrti za pojedine građevine: radionicu za proizvodnju vina i maslinova ulja, kuću za goste i središnju gospodarevu kuću.³²

Tlocrtna dispozicija radionice za proizvodnju vina i maslinova ulja upućuje na tri funkcionalne cjeline. Na južnoj su strani tako bili smješteni sadržaji vezani uz proizvodnju ulja i oni namijenjeni blagovanju za radnike, a na sjeveru sadržaji vezani uz proizvodnju vina.³³

³² DAS, AFG, Im.sp. 4/IV.

³³ Prijepis legende: *Prospetto a mezzogiorno di piedi 120 circa / Ponente p. 40. Pianterreno / a. Ingresso largo p. 12; b. Fattoria, o Mezzato; c. Scala a giorno; d. Tinelo; e. Dispensa, e legnaja sotto; f. Cucina; g. Magazzino da Olio per pile; h. Andito; i. Scala secreta; k. Cantina sotterranea di Botti (piedi) 30 Bte 700 (circa) / Tinaja al disopra; l. Dispensa sotterranea; m. Cantina per l'aceto; n. Trapetto palmi 45, e largo più di 30; o. Laboratorio per la distillazione, e lisciva; p. Picciola stalla per 2 cavalli; q. Ingresso della Tinaja elevato; r. Ingresso per disscendere nella Cantina. Primo Piano in travatura/*

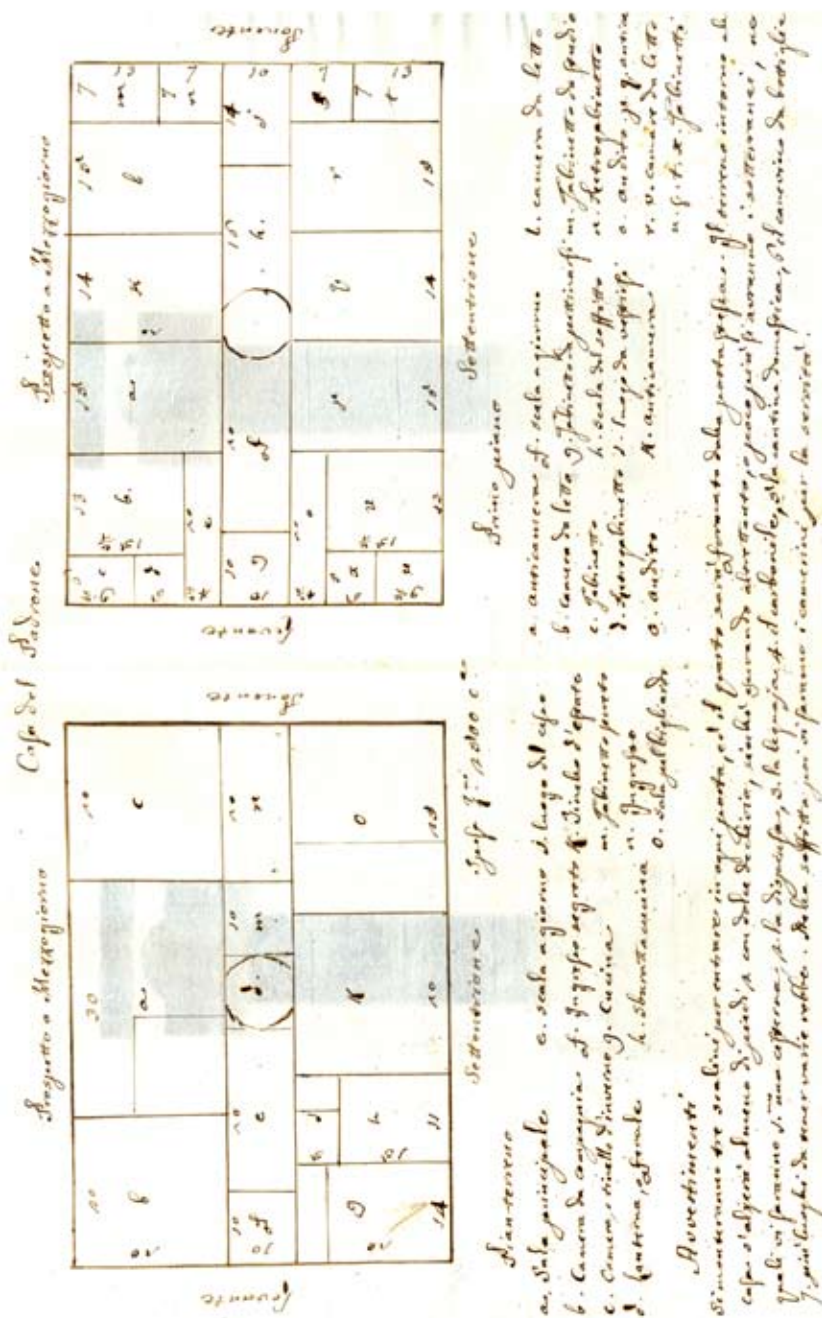
Slika 6. I. L. Garagnin, tlocrt gostinjske kuće na imanju. (Državni arhiv u Splitu)

Od kuće za goste sačuvan je tlocrt prizemlja, a iz pripadne napomene vidimo da je mezanin bio predviđen za poslugu. Jednostavna tlocrtna organizacija sadržava tri spavaće sobe s pratećim sadržajima smještene oko središnje sale.³⁴ Foresteria, smještena u blizini velike blagovaonice (Sala di Convito), vjerojatno je bila namijenjena učenim poljodjelicima i znanstvenicima koji bi dolazili na imanje i prenosili svoja znanja.³⁵

a. Saletta; b.d.e.f.g.l.m. Camere; k. Tinaja alta p. 12 (circa); h. Andito; n.o.p. Granajo sostenuto dalle volte, che sovrastano li strettoj. Soffitto con fasciale (?) e due frontispici da quali viene illuminato per appassiere la vne. NB. Sopra l. ed m. Si può cavare un fenile ed in o. La rimessa e la stalla, portando in p. il laboratorio per la distilazione e lisciva.

³⁴ Prijepis legende: Foresteria a pianterreno / a. sala; b. Camera da letto; cc. Gabinetti, e di sopra stanzino pel servo; d.d. scala doppia; e. Cucina di sopra alloggio del castaldo; f. Camera da letto; g.g. Gabinetti, e di sopra stanzino pel servo; h. Scala pe' servi; ii. Gabinetti, e di sopra ...; k. Camera da fuoco; l. Camera da letto; m. camera dell'arcova; n. Arcova; o.o. Gabinetti. La fabbrica sarà piantata due piedi sopra il livello del terreno: vi sarà in lume almeno un'altezza interna di piedi 13, onde cavarvi i mezzanini pe' servi: la facciata avrà il prospetto de' portici, essendo l'altezza minore delle cinque parti della lunghezza, e maggiore delle tre

³⁵ Ljerka Šimunković, Miroslav Rožman (bilj. 8), str. 172.

Slika 7. I. L. Garagnin, tlocrt gospodareve kuće na imanju. (Državni arhiv u Splitu)

Kuća za gospodara imala je podrum, prizemlje, kat i potkrovlje. Podrum je bio skladišni prostor, a potkrovlje, vjerojatno osvijetljeno tek malim prozorčićima, služilo je za smještaj posluge, koja je obično bila smještena ili na mezaninu ili u potkrovlju, odnosno u nižem prostoru ispod ili iznad gospodskog kata. U prizemlju je bila dnevna soba za druženje i središnja sala te zimska blagovaonica s južne, a soba za bilijar,³⁶ ljetna blagovaonica i s njom izravno povezana kuhinja s pripadajućim prostorijama sa sjeverne strane. Dvije blagovaonice bile su dakle orijentirane kako bi se pružilo što veće osunčanje u ljetnim, odnosno hlad u zimskim mjesecima. Po sredini u smjeru istok – zapad bile su smještene stube, a taj je središnji prostor bio zenitalno osvijetljen. Na katu se unutar dvostruko simetrične organizacije iz četiri predsoblja ulazi u četiri apartmana sa spavaćim sobama i radnim sobicama odnosno studijima te ostavama odnosno garderobama i sanitarnim prostorijama.³⁷ Program kuće bio je usklađen s potrebama korisnika koji je čitavu godinu boravio na imanju pa je imala sadržajno bogato prizemlje namijenjeno društvenom životu i privatne sadržaje na katu.

Sadržaji ovih građevina sjedinjeni pak pod istim krovom slijedom Palladijeva modela odgovaraju projektu gospodarsko-ladanjske vile Garagninovich na njihovom imanju u Divuljama pokraj Trogira, koju je početkom 19. stoljeća projektirao venecijanski arhitekt Giannantonio Selva.³⁸ To je imanje Luka Garagnin pokušao urediti kao ogledno gospodarstvo. Don Ivan Dellale u svom čuvenom vodiču po trogirskoj „historiji, umjetnosti i životu“, objavljenom 1936. piše: „U Divuljama je bio zamišljen jedan park i ogromne zgrade za gospodarstvo i poljodjelsku akademiju, prvu u Dalmaciji.“³⁹ Premda među arhivskom građom ne nalazimo potvrdu da je na imanju u Divuljama bila planirana poljodjelska akademija, po-

³⁶ U Italiji je tijekom 17. i 18. stoljeća sala za bilijar bila popularan sadržaj u raskošnim vilama, dok se u Hrvatskim okvirima biljar ne spominje prije 1813. godine.

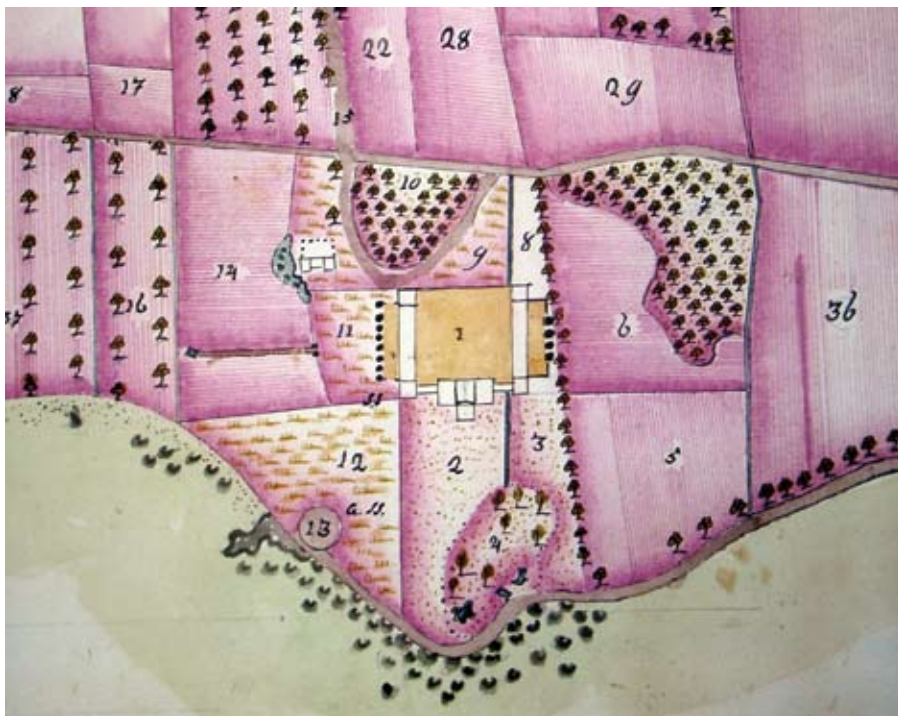
³⁷ Prijepis legende: *Pian terreno / a. Sala principale; b. Camera da compagnia; c) Camera, o tinello d'inverno; d. Lanterna, o ferale; e. scala a giorno; f. Ingresso segreto; g. Cucina; h. Sburatta cucina; i. luogo di cesso; k. Tinello d'estate; m. Gabinetto segreto; n. Ingresso; o. Sala pel bigliardo. Primo piano / a. Anticamera; b. Camera da letto; c. Gabinetto; d. Retrogabinetto; e. Andito; f. scala a giorno; g. Gabinetto da pettinarsi; h. Scala del soffitto; i. Luogo da vestirsi; k. Anticamera; l. camera da letto; m. Gabinetto da studio; n. Retrogabinetto; 0. Andito p.q. antica(mere); r.u. camere da letto; v.y.t.x. Gabinetti.*

Avvertimenti / Si monteranno tre scalini per entrare in ogni porta, ed il quarto sarà formato della porta stessa. Il terreno intorno al casa s'alzerà almeno di piedi 2 con dolce declivio, si chè eservando altre tanto, o poco più si avranno i sotterranei, ne quali vi saranno 1.ma una cisterna, 2. la dispensa, 3. la legnaja, 4. Il carbonile, 5. La cantina domestica, 6. Il canevino da bottiglie, 7. Più luoghi da tener varie robbe. Nela soffitta poi vi saranno i camerini per la servità.

³⁸ Ana Šverko, Karin Šerman, „Projekti Giannantonija Selve za imanje obitelji Garagnin u Divuljama pokraj Trogira. Od kolonske kuće do vile“ u: *Prostor* 19 (2011.), str. 336–349.

³⁹ Ivan Delalle, *Trogir. Vodič po njegovoj historiji, umjetnosti i životu*, Zagreb 2006., str. 163.

gon za preradu grožđa i maslina kakav je dokazano bio planiran u jednom od gospodarskih krila vile u Divuljama, zasigurno je trebao služiti u poljodjelskoj edukaciji, kako je praktičnu nastavu i zamišljao Luka Garagnin.⁴⁰

Slika 8. Dio plana imanja Garagninovih u Divuljama na crtežu mjernika-botaničara Ivana Miotta, sa središnjom ladanjsko-gospodarskom vilom u čijem je gospodarskom krilu bio planiran pogon za preradu grožđa i maslina. (Državni arhiv u Splitu)

Zaključak

Luka Garagnin imao je viziju Dalmacije čiji se prosperitet temelji na modernoj poljoprivredi, a promjene je provodio na vlastitom primjeru. Kao generatore prosperiteta htio je osnovati škole za poljodjelstvo i uključiti ogledna gospodarstva u praktičnu nastavu, i napokon uredio je park uz obiteljsku rezidenciju kao agrarni park, ne bi li pokazao da svugdje, pa čak i u tako sofisticiranom pejzažu kao što je parkovni, ukrasno bilje može biti zamijenjeno poljoprivrednim nasadima. Njegova je vizija bila u suglasju s najvišim europskim dosegima tadašnje ekonomske i agrikulturne misli, ali raspon između Garagninove vizije i prilika u Dalmaciji bio je nepremostiv.

⁴⁰ Ana Šverko, Karin Šerman (bilj. 38). Vidi bilj. 22.

U *Novelli* je slobodno romansirao školu, kako i priliči književnoj vrsti, pa je u tom opisu teško odrediti granicu u kojoj moguće prelazi u fantaziju. Lakše je spoznati količinu realnog u opisima organizacije poljodjelskog obrazovanja u Garagninovim raspravama. One otvaraju velik broj mogućnosti ali i velik broj pitanja kojima se Garagnin nije bavio, ili na koja nije uspio dati zadovoljavajući odgovor.⁴¹ Garagninovi pak crteži ne predstavljaju prostorno-planski ekvivalent ni *Novelli* ni njegovim raspravama o poljodjelskoj školi, nego još jedan korak bliže stvarnosti, ali ipak predstavljaju još jednu prostornu fantaziju, jer je zamišljena arhitektura ostala neizvedena, a poljodjelstvo u Dalmaciji slabo razvijeno. No svi Garagninovi pokušaji predstavljaju elemente jednoga nedovršenog procesa koji pripada poljoprivrednom krajoliku Dalmacije, kojem je namijenjen.

Koncept poljoprivrednog krajolika kao povijesnoga agrikulturnog prostora utemeljio je Emilio Sereni u knjizi *Povijest talijanskoga agrikulturnog krajolika* prvi put izdanoj 1961., koja je doživljela niz reizdanja i koja je svejednako aktualna, jer Sereni agrikulturni krajolik prikazuje kroz povijest, u gospodarskom, društvenom i ekološkom kontekstu, kao uzastopni pokušaj generacija da prilagode talijanski prirodni okoliš potrebama poljoprivrede, odnosno da pejzaž opstane odgovarajući na promjenjive ekološke probleme – a tim se pitanjima bavio i sam Luka Garagnin. U tom procesu sudjeluju i neostvoreni antologijski planovi, koji su pomno promišljeni za specifičan prostor.

Sama činjenica da mnoge lokacije u Dalmaciji mogu i danas odgovarati Garagninovu planu imanja s radionicom za preradu grožđa i maslina kazuju nam da s vremenske distance nije toliko važno je li neka arhitektonska zamisao bila realizirana niti gdje je nekada bila granica između fantazije i zbilje. Vode, jezera i plodno tlo u Dalmaciji još su uvijek dovoljno čisti, a potreba za školovanjem i unapređenjem poljoprivredne proizvodnje iznimno velika. Kada Garagninove neostvorene planove oslobodimo od tereta privremenog i nemogućeg, od Tizianovih i Da Vincijevih slika, jonskih stupova te neprimjenjivih modela financiranja i održavanja iz Garagninovih rasprava, u njegovim tekstovima i crtežima ostaje esencija razvoja poljodjelstva – spoj suvremene znanosti i prakse organiziran izravno na terenu.

Pokazat će se, vjerujem, da se ideje ustrajnog pojedinca koji nadilazi svoju sredinu mogu ostvariti i izvan njegova vremena, u budućnosti, u prostoru kojem su te ideje bile namijenjene. Prisni spoj agrikulture i prostornog planiranja, temeljen na poštivanju duha mjesta, nekoć zamišljen, može se realizirati u našem vremenu i dati nam možda čak uporište za svakodnevno postupanje, pa i u izmijenjenom prostornom kontekstu.

⁴¹ Ljerka Šimunković, Miroslav Rožman (bilj. 8).

Summary

A SPATIAL FANTASY: DALMATIAN AGRICULTURAL SCHOOL IN THE VISION OF IVAN LUKA GARAGNIN

Ivan Luka Garagnin (1764 – 1841), a prominent physiocrat from Trogir, dedicated vast majority of his writings to topics of education in agriculture and the organisation of agricultural schools. His was a vision of Dalmatia as a land prospering on the basis of strong and modern agriculture, and excellence in education in the spirit of physiocracy, respectively.

Garagnin disseminated his physiocratic ideas which perceived nature as the key to development, and natural law as the one governing social and economic behaviour, in scientific papers, lectures given at economic societies, through his correspondence with renowned men of science, while putting them into practice on his family estates. Garagnin's theses rely explicitly on his predecessors: from the Italian Renaissance champions of agrarian ideals Camillo Tarello de Lonato and Agostino Gallo, the English agricultural pioneer Jethro Tull and the French physicist and botanist Henri-Louis Duhamel du Monceau, to his contemporaries Arthur Young, Giovanni Fabroni and Giambatista da San Martino. Da San Martino was also a member-correspondent of Split Economic Society and Garagnin was personally acquainted with him.

In 1790s Italy, the advancement of agriculture and the establishing of agricultural schools was one of the predominant issues in public life causing heated debate. This was also the time when, in a Venetian magazine *Nuovo giornale enciclopedico d'Italia*, edited by Elisabetta Caminer Turra, a famous writer, journalist and translator, Garagnin published essays on the importance of agriculture and its modernisation, including the modernisation of beekeeping, cattle breeding and mining. Agricultural schools present a leitmotif of Garagnin's scientific and professional work envisaged in a booklet titled *Delle scuole agrarie*, published in Milan in 1798, as well as in the 7th book of his grandiose opus *Riflessioni economico-politiche sopra la Dalmazia*, titled *Dell'educazione e dell'istruzione pubblica* from which we learn about Garagnin's belief in the necessity of education of the lower social classes on agriculture and crafts, these two presenting the basis of economy, therefore the basis of progress, too.

Equally important was Garagnin's empirical application of his theoretical work. As a firm believer in physiocracy, he established model farms. On his family estates he cultivated plant and animal species in order to disperse them throughout Dalmatia and thus advance the underdeveloped economy. The mission of advancing Dalmatia served as a motivating force behind landscaping and building model farm buildings. His mission was to create prototypes whose purpose would not be fulfilled until they were implemented throughout Dalmatia.

Work on the family estates helped him to devise and organise agricultural estates for the purpose of agricultural school, the pinnacle of his vision of unity of scientific, educational, and practical work. This vision is visible in the projects of Ivan Luka Garagnin – two spatial plans of estate where he marked the allocation of

each building and three designs with elaborated layouts of some of those buildings – all kept in State Archives in Split. In these designs he developed and concretized the ideas previously set forth in words .

Garagnin's spatial plans present the organisation of an agricultural estate with grape and olive processing facilities, which he considered essential for the teaching of agriculture in Dalmatia. He personally designed architectural designs of appurtenant buildings together with detailed legends explaining the markings, a priceless testimony on spatial organisation of rural buildings of that time.

The mere fact that numerous locations in Dalmatia today match the Garagnin's plan of estate with grape and olive processing facilities proves that the realisation of an architectural idea is not of utmost importance, nor it is the establishing where the boundary between fantasy and reality used to be. We believe that the time will show that the ideas of a persevering individual going beyond the boundaries of his surroundings can be realized outside his time, in future, in a space those ideas were intended for in the first place. A close relationship between agriculture and spatial planning, founded on respect for the spirit of place, once envisaged, can be realised in present time and possibly provide a foothold for our daily activities, even in altered spatial context.

Keywords: *Ivan Luka Garagnin; physiocratism; Neoclassicism; education; agricultural school; rural buildings*

